

Pertge ch'il rumantsch svanescha or da la citad

Ina giada era Turitg suenter Cuira la citad cun ils pli blers Rumantschs. Oz na vegn la lingua gnanc pli tgrada en las uniuns

DA TIMM EUGSTER

■ **Turitg. – «Jau hai ditg manzegas», conceda il cusseglier communal Peider Filli: «E cun mai 990 auters Rumantschs.» Betg dal tut milli Turitgaisas e Turitgais han inditgà en l'ultima dumbraziun federala dal pievel il rumantsch sco lur lingua principala; il 1970 eran quai anc 2500 persunas. «Per dir la vardad: a Turitg na dovra probablamain nagin pli il rumantsch sco lingua principala», di Filli. Anita Blatter, presidenta da l'uniun grischuna a Turitg, va anc pli lunsch: «A Turitg vegn strusch pli discurrì rumantsch.» Era betg en sia uniun – malgrà che blers commembers sajan creschids si cun questa lingua. L'interess per la lingua e cultura rumantscha saja fitg pitschen, deplorascha Anita Blatter, oriunda da Bravuogn: «Sche jau propon da leger ina poesia rumantscha e da la translatar, hai num: 'Ah, chala cun quai!'» Ina raschun per questa tenuta èn era ils tschintg differents idioms: «Jau sun stada ina giada en in chor, nua ch'ìls Engiadinais lamentavan ch'ì stoppian chantar trasora chanzuns sursilvanas – ed ils Sursilvans planschevan pervi da las numerusas chanzuns ladinas», raquinta Blatter. Tuttas duas varts sajan restadas stinadas – fin ch'il chor haja sa schlià. Era en il club grischun da la Scuola politecnica federala e da l'università vegn discurrì adina mo tudestg, di la presidenta *Janine Gauch*, ch'è tut surstada d'udir ch'ì**

dettia a Turitg anc prest milli persunas da lingua rumantscha: «Nua èn tut quels pomai?»

Mintgatant inscuntra Anita Blatter els sin via u en il tram, ed auda là era in pèr pèr rumantschs. Ma en la publicità dovra la glied deplorablamain strusch pli la lingua per disa u per plashair, deplorascha Blatter: «Ins dovra il rumantsch sco lingua secreta per dir inatghe ch'ìls auters na duain betg udir.»

Il Grischun è memia datiers

Schizunt tar la Quarta Lingua, l'uniun per la promoziun da la lingua e cultura rumantscha cun sedia a Turitg, vegnan las radunanzas manadas per tudestg: «Nus essan in'uniun da simpatisants da la lingua rumantscha», declera il president *Anton Killias*: «Nus avain gia adina g'ì blers commembers da la Svizra tudestga.»

Anc avant paucs onns tgiravan «quels ch'èran vegnids da las muntognas giu la Bassa» bler pli activamain lur lingua e cultura. La rait da las Rumantschas e dals Rumantschs a Turitg, la citad nua che abitavan ils onns settanta suenter Cuira ils pli blers Rumantschs, tanscheva da las uniuns da chant e gruppas da saut popular, sur las uniuns da students, l'emissiun rumantscha sin radio LoRa fin als nundumbraivels circuls privats. «Pli baud avevan nus nossas sentupadas, ins gieva spontanamain a baiver in café, cura ch'ìns inscuntrava auters Ru-

nantschs», sa regorda Blatter. «Ma suenter il 1970 è l'interess svani adina pli fitg.» Per structuradas duraivlas saja il Grischun simplamain memia datiers, suppona ella: «Ins tgrada plitost anc il contact cun la vischnanca natala che cun auters Rumantschs qua a Turitg.»

Il rumantsch vegnia discurrì oz mo anc en l'uniun rumantscha Lai da Turitg, di *Ciril Berther*, commember da l'Uniun da las Rumantschas e dals Rumantschs da la Bassa, l'uniun tetgala da las societads d'exil. Ma las activitads sajan plitost modestas: «Nus essan tuts en la vegliadetgna da pensiun, la giuventetgna manca en noss'uniun.»

Malgrà ch'ìls giuvens Rumantschs a Turitg s'interessan tuttavia per lur lingua ed interpreteschan da nov la cultura rumantscha: per exempel *Corsin Bisaz* da la band da rock Bulais. «Sche la lingua rumantscha duai survivor, sto ses image sa meglierar surtut tar la generaziun pli giuvna», di Bisaz che chapescha sia band sco «med per promover la lingua a moda efectiva». Ma deplorablamain, di il musicist da 29 onns, vegnia promovida surtut la litteratura rumantscha, «per nus giuvens vegni fatg pauc».

En la terza generaziun èsi finì

Bisaz è pessimistic, sch'el pensa a l'avegnir dal rumantsch a Turitg: «I dat mo pli fitg paucas famiglias che discurrin mintga di rumantsch.» Era Anita Blatter ha discurrì tudestg cun ses figl per betg

excluder ses um ch'è Bernais: «Noss figl chapescha rumantsch, ma na discurra deplorablamain betg la lingua.» Blatter enconuscha en ses circul d'enconuschents mo ina famiglia a Turitg che discurra consequentamain rumantsch cun ils uffants. «Il pli tard en la terza generaziun èsi finì», di *Ciril Berther*. La statistica sustegna questas constataziuns: Il 1970 era la populaziun rumantscha a Turitg fitg giuvna, il 2000 inditgeschan anc adina las medemas persunas, en il frattempo bleras sur 65 onns, il rumantsch sco lingua principala.

I dat però anc adina cumbattants che s'engaschan per mantegnair il rumantsch en la Bassa. Els tuts han in tratg cuminaivel: els mettan en dubi las cifras uffizialas. «A Turitg vivan var 3000 Rumantschas e Rumantschs e betg mo 990», cuntradi il cusseglier communal *Peider Filli* ad in rapport da l'uffizi da statistica ch'è vegnì publicità dacurt. Il dumber dals Rumantschs saja surtut sa reduci uschè fermamain, perquai ch'ì vegnia dumandà dapi il 1990 suenter la lingua principala e betg sco pli baud suenter la lingua materna. Sia critica ha Filli preschenta immediat al cussegl communal, e quai en ina declaraziun persunala formulada en rumantsch. Ussa ponderescha il politicher da la Glista alternativa da far in'intervenziun en il cussegl communal. Il tema: sin l'unifurma dals commembers da la protecziun civila figureschan mo trais da las quatter linguas nazionalas.

Emprovas da salvament difficilas

Cun quest cumbat per cifras e simbols na po il rumantsch dentant betg vegnir salvà sco lingua activa, ed era betg cun la sessiun dal parlament federal a Flem. Per Anton Killias da la Quarta Lingua èsi perquai cler: «Jau giavischass ch'ì dess a las scolas turitgaisas la pussaivladad d'emprender rumantsch grischun, la lingua da scrittira cuminaivla.» L'anterior commember dal parlament ha gia contactà ses collega da partida da la pcd, il cusseglier da la citad *Gerold Lauber*. Quel reagescha dentant a moda reservada: L'emprim stoppia il basegn esser cumprovà. Quai na po Killias dentant betg, e perquai propona el ussa da sclerir l'interess cun ina retschertga sco agiunta en ina spediziun da brevs als geniturs.

Nagin status d'exots

Corsin Bisaz, il musicist da 29 onns, n'è betg intgantà da l'idea d'introducìr en scola ina lecziun da rumantsch «cun status d'exots». Bler pli impurtant saja ina scolina rumantscha.

«Ina giada ch'ì dat ina purschida, vegn era la dumonda», è el persvas. Sch'ins na fetschia betg ils proxims onns insatghe, alura saja tut memia tard, admonescha Bisaz.

Per *Ciril Berther* da las uniuns d'exil è il tren gia partì a Turitg: «Ussa stuain nus ans engaschar per mantegnair il rumantsch almain anc en ses territori d'origin, il Grischun.»